

Tanja Cranssen

*Marokkaanse mijnwerkers in Limburg, 1963-1975*¹

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werden grote aantallen Marokkanen in de Nederlandse industrie tewerkgesteld, naast andere groepen buitenlandse arbeiders, zoals Spanjaarden, Italianen en Turken. Vandaag de dag realiseren slechts weinigen zich dat de eerste golf Marokkanen in Nederland in de Limburgse steenkoolmijnen terecht kwam. Ook de mijnindustrie kampte in die jaren met arbeidstekorten. De eerste Marokkanen kwamen in de loop van 1963. Tot in de jaren zeventig zouden er duizenden volgen. Het merendeel werkte ondergronds. Er zijn vele tientallen boeken geschreven over de Limburgse mijnen en de mijnsluitingen, maar de komst van buitenlandse arbeiders in de jaren zestig en zeventig beslaat daarin meestal slechts een paar regels. Voor veel Limburgers zijn de mijnen vooral verbonden met hun eigen geschiedenis. Over de Marokkaanse oud-mijnwerkers wordt nog zelden gesproken.

In de mijnindustrie werkten van oudsher mensen met veel verschillende nationaliteiten. Omstreeks 1930 waren er meer dan 10.000 vreemdelingen ondergronds werkzaam; dat was ongeveer 40 procent van de totale ondergrondse bezetting. In de jaren daarna liep dat percentage gestaag terug. Vanaf 1962 nam het aandeel van buitenlandse arbeiders weer toe, met name in de periode van krimp en sluiting van de Limburgse mijnen. Het merendeel kwam uit Marokko. De aanwezigheid van Marokkaanse mijnarbeiders was cruciaal gedurende de periode van de mijnsluitingen. Limburgse mijnarbeiders die te oud waren om frontarbeid te verrichten of te worden omgeschoold voor een nieuwe baan werden door de inzet van Marokkaanse frontwerkers in staat gesteld hun pensioen- of overbruggingsleeftijd te halen.

In dit artikel wordt de komst van Marokkaanse gastarbeiders naar de Limburgse mijnen tussen 1963 en 1975 onderzocht. Hoe waren hun werk-, woon- en leefomstandigheden? Om welke aantallen ging het? Hoe en waarom kwamen ze in de Limburgse mijnen terecht? Waar kwamen ze vandaan? Waar zijn zij gebleven na de sluiting van de mijnen? Hoe werden zij opgevangen en gehuisvest? Hoe zag het dagelijks leven van de Marokkaanse mijnwerkers eruit en hoe reageerden hun collega's en de Limburgse bevolking op hun aanwezigheid? Vandaag de dag wonen er nog maar weinig Marokkaanse oud-mijnwerkers in Limburg. Dat betekent dat een groot aantal elders in Nederland terecht is gekomen of is geremigreerd. De migratiepatronen van Marokkanen naar en uit Limburg zullen, voor zover mogelijk, in kaart worden gebracht. De werving,

¹ Onderstaand artikel is een bewerking van mijn doctoraalscriptie *'Sjöppe, sjöppe!' Marokkaanse mijnwerkers in de Nederlandse steenkoolmijnen 1963-1975* (Universiteit Leiden 2002). Ik dank mijn begeleider dr. H.L.M. Obdeijn en prof. A. Knotter voor hun adviezen. Bij het schrijven van de uiteindelijke versie heb ik geprofiteerd van de kritische opmerkingen van dr. D.B. Jochems, voorheen hoofd van het bureau studie en planning van Staatsmijnen, en drs. D.J.M. Knibbeler, indertijd hoofd personeelsbeheer en coördinator van de werving van buitenlandse arbeiders bij Staatsmijnen.

selectie en herkomst van de Marokkanen worden onderzocht aan de hand van een *case study* over Marokkaanse mijnwerkers in de mijn Oranje Nassau I te Heerlen.

Voor dit onderzoek zijn verschillende bronnen gebruikt. Naast algemene literatuur over de mijnindustrie, de mijnsluitingen en over Marokkaanse arbeiders in Nederland, zijn de archieven geraadpleegd van mijnbedrijven, bedrijfspensioenfondsen en de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond. Ook het orgaan van de mijnwerkersvakbond NKMB, *De Mijnwerker*, andere kranten, bedrijfspublicaties en oudere afstudeerscripties verschaften informatie.

Buitenlandse arbeiders in de mijnindustrie in de jaren 1950 en 1960

Omstreeks 1950 kenden de Limburgse mijnen een tekort aan Nederlandse arbeiders. Er werkten daarom ook Italianen, Joegoslaven, Spanjaarden en Polen, naast kleine aantallen Esten, Litouwers, Russen, Hongaren en Tsjechen die op de bonnefooi naar Limburg waren gekomen of hier na de oorlog waren achtergebleven. Wervingsacties in en rondom het eigen land leverden te weinig op om het tekort aan arbeidskrachten op te lossen.² Daarom was er in december 1948 door Staatsmijnen een wervingsovereenkomst met Italië gesloten. Tot 1957 waren de Limburgse mijnen ieder jaar naarstig op zoek naar nieuwe arbeidskrachten uit binnen- en buitenland. Vanaf 1957 waren er echter steeds minder ondergronders nodig. Het aantal buitenlandse werknemers in de mijnen slonk eveneens; zij werden namelijk als eerste ontslagen of hun contracten werden niet meer verlengd. Jaarlijks vloeiden bij de mijnen ongeveer 1500 werknemers af. Bij Staatsmijnen was in 1960 nog maar 5 procent van de ondergronders van buitenlandse afkomst, tegen 13 procent in 1957.³

Ondanks deze ontwikkelingen kende Limburg, net als andere delen van Nederland, in 1960 een krappe en vanaf 1961 zelfs een overspannen arbeidsmarkt. Een bijzondere oorzaak was de arbeidspendel van Limburgse arbeiders naar Duitsland. In Duitsland lagen de lonen in verschillende industrietakken hoger en daarnaast was er al vroeg een vijfdaagse werkweek ingevoerd. Dat maakte het voor veel Limburgers aantrekkelijk om over de grens te gaan werken. Ze pendelden dagelijks of wekelijks heen en weer tussen Limburg en Duitsland. In 1962 werkten ongeveer 8000 Limburgers uit de Oostelijke Mijnstreek in Duitsland; 1500 daarvan hadden eerst in een Limburgse mijn gewerkt en werkten nu in een Duitse.⁴ De mijndirecties hoopten nieuwe arbeidskrachten te winnen door net als in Duitsland een vijfdaagse werkweek in te voeren en de lonen voor ondergrondse mijnwerkers te verhogen. Deze ver-

² Rijksarchief in Limburg (RAL), archief Staatsmijnen, inv.nr. 162: Arbeidsvoorwaarden en arbeidsregelingen 1950-1969.

³ F.A.M. Messing, *De geschiedenis van de mijnsluiting in Limburg. Noodzaak en lotgevallen van een regionale herstructurering 1955-1975* (Leiden 1988) 183; RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 168: Personeelsbeheer 1950-1969.

⁴ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.1: Personeelsbeheer.

beteringen richtten niet veel uit, want in 1966 pendelden nog steeds circa 10.000 Limburgers voor hun werk tussen Limburg en Duitsland.⁵ Een groot deel van die pendelaars woonde in de Oostelijke Mijnstreek. In de periode van 1965 tot en met 1969 kende de gehele provincie Limburg een pendelsaldo van circa 32.000 personen. In de periode van 1970 tot en met 1974 was dat aantal meer dan verdubbeld tot circa 65.000. Naast een omvangrijke pendel kende Limburg in de jaren zestig een negatief migratiesaldo; tussen 1965 en 1969 bedroeg dat ruim 15.000 personen. In de vijf daaropvolgende jaren kende Limburg als geheel wel een positief migratiesaldo van 8.300 personen, maar uit de Oostelijke Mijnstreek bleven ook toen nog mensen wegtrekken. Mede als gevolg van de toenemende pendel en de emigratie uit Limburg hadden de mijnen in de jaren zestig grote moeite om voldoende personeel te vinden.⁶

Door de krappe arbeidsmarkt werd er in 1961 opnieuw door de mijndirecties gesproken over het aanwerven van buitenlandse arbeiders. De mijnen hadden, naast een tekort aan hoogwaardige vaklieden, vooral een tekort aan frontwerkers, leerling-houwers, hulphouwers en arbeiders die het zware werk bovengronds wilden doen.⁷ In juni 1962 besloten de Gezamenlijke Steenkolenmijnen Limburg (GSL) om de werving in het buitenland uit te breiden. Opnieuw kwamen er tientallen Spanjaarden, Joegoslaven en Italianen naar Limburg om in dienst van de mijnen het zware ondergrondse werk te verrichten.⁸ In 1965 was het aandeel van buitenlandse arbeiders bij Staatsmijnen gestegen tot circa 12 procent (tegen vijf in 1960); voor de particuliere mijnen bedroeg het percentage in 1965 bijna zeventien (tegen ruim tien in 1960).⁹ De mijndirecties wisten dat de kolenwinning zonder de inzet van buitenlandse arbeiders aanzienlijk zou afnemen, vooral omdat de buitenlandse arbeiders juist het productiewerk in de pijlers deden. Zonder hen zouden ze het niet redden.

Aan het eind van 1964 begon het aanbod uit de traditionele wervingslanden Italië en Spanje echter op te drogen. Door de industrialisatie in Italië ontstond er daar meer werkgelegenheid, waardoor ongeschoolde en laaggeschoolde Italianen makkelijker in eigen land werk konden vinden. Daardoor waren er steeds minder Italianen bereid in de Nederlandse mijnen te komen werken en keerden er heel wat terug naar huis.¹⁰ Bij de werving in Italië ondervond men bovendien steeds meer concurrentie van andere industrieën. Om deze ontwikkeling het hoofd te bieden, sloot Staatsmijnen in september 1964 een wervingsovereenkomst met Joegoslavië. In de loop van 1964 en 1965 kwamen er in totaal 1000 Joegoslaven naar Limburg om bij Staatsmijnen te gaan werken. Het contact met de Joegoslavische autoriteiten verliep moeizaam. Zo liep in 1964 de komst van een groep Joegoslaven aanzienlijke vertraging op omdat bij de medi-

⁵ *Ibidem*, inv.nr. J.2.

⁶ Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting*, 473-474.

⁷ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 166: Personeelsbeheer 1950-1969.

⁸ *Ibidem*, inv.nr. 162.

⁹ Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting*, 183.

¹⁰ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 168.

sche keuring in Joegoslavië het bepalen van de zogenaamde Wassermann-reactie (een bloedproef die werd gebruikt om personen te testen op syfilis) enorm veel tijd in beslag nam. Omdat Staatsmijnen de nieuwe arbeiders dringend nodig had, leidde dit voorval tot stekeligheden.¹¹ Een ander conflict deed zich voor in 1964. Het arbeidsbureau in Zagreb beweerde dat er geen Joegoslaven meer beschikbaar waren voor mijnarbeid, terwijl Komarica, minister van Kroatië en tevens voorzitter van de Republikeinse Commissie voor Emigratie van Kroatië, het tegendeel beweerde. De slechte communicatie tussen Staatsmijnen en de Joegoslavische autoriteiten had tot gevolg dat de Joegoslavische 'transporten' onvolledig en op onregelmatige tijden in Limburg arriveerden. Hoewel de aangekomen Joegoslaven altijd tewerkgesteld werden en goede werkkrachten waren, kon ook deze groep buitenlandse arbeiders de Limburgse mijnen niet uit de brand helpen.¹²

Ondertussen waren de meeste Spaanse mijnwerkers eveneens uit de pijlers verdwenen. Dat had onder meer te maken met protesten van Spanjaarden in een aantal gezellenhuizen. In eerste instantie waren ze in opstand gekomen tegen de slechte omstandigheden in de gezellenhuizen. Ze bleven thuis van hun werk en aten de voorgezette maaltijden in de huizen niet meer. Het had er alle schijn van dat veel Spanjaarden zich ondergewaardeerd voelden voor het werk dat ze deden en ook in de Limburgse samenleving voelden ze zich niet welkom. Staatsmijnen besloot de meeste Spanjaarden terug naar huis te sturen.¹³ In deze situatie waren de Marokkaanse arbeidskrachten natuurlijk van harte welkom!

Vanaf 1963 kwamen steeds meer Marokkanen naar Limburg. Sommigen van hen hadden een aantal jaren in Frankrijk of België in de mijnen gewerkt, maar omdat daar verliesgevende mijnen werden opgedoekt, moesten de Marokkaanse mijnwerkers elders hun brood gaan verdienen. De eerste Marokkanen klopten gewoon op de deuren van de mijnen en vroegen om werk. Omdat de wervingsacties elders op korte termijn niet voldoende arbeidskrachten opleverden, werden de Marokkanen praktisch meteen aangenomen.

De komst van de Marokkanen naar Limburg, 1963-1966

De aanwezigheid van Marokkaanse werknemers in de Limburgse steenkolenmijnen duurde van 1963 tot en met 1975. Naar een (groeve) schatting ging het om circa 3.000 mannen; verreweg de meesten waren gehuwd (92 procent) en 25 tot 35 jaar oud (88 procent).¹⁴ In de periode 1963-1966 kwamen velen uit zichzelf

¹¹ Ibidem, 162.

¹² Ibidem.

¹³ 'Na wilde staking: Staatsmijnen ontslaan 200 Spanjaarden', *Limburgs Dagblad* 05-04-1963.

¹⁴ De schatting van het aantal is gebaseerd op het ongewogen verhoudingsgetal tussen het aantal bij de Oranje Nassau I in dienst genomen Marokkanen in de periode 1963-1975 en het aantal dat per 31 december van elk jaar in dienst was (circa 25%; zie bijlage). Het aantal Marokkanen dat bij alle mijnen in dienst was per 31 december is bekend (11.800; zie bijlage). Toepassing van het verhoudingsgetal bij de Oranje Nassau I levert een schatting op van circa 3.000 Marokkanen. Gegevens over de huwelijks staat en leeftijd zijn ontleend aan het gegevensbestand van de Oranje Nassau I (zie hieronder en bijlage).

K.L.E.S.-initiatief leidde tot

KENNISMAKING VAN 150 MAROKKANEN MET BEVOLKING VAN NEERITTER

Met voortvarendheid pakt de Katholieke Limburgse Emigratie Stichting, welke zich tot voor enkele maanden uitsluitend bezighield met de zorg voor Limburgse emigranten naar alle delen van de wereld, haar nieuwe taak: maatschappelijke hulp voor de in Limburg werkende buitenlandse arbeiders, aan. Die hulp is noodzakelijk, ondanks het feit, dat Limburg in de loop van tientallen jaren via de mijnindustrie heeft leren leven met de „vreemde“ arbeiders.

Er is een belangrijk verschil: de vreemdelingen van toen, Polen, Slowaken, Kroaten enz. vonden door landaard en karakter ondanks de typische eigenheden toch ook veel van zichzelf terug in het leef- en werkmilieu van de Limburgse bevolking. Dit is vandaag aan de dag anderszins niet het geval, omdat ons gewest arbeiders uit de zuidelijke landen gast-verblijft heeft, die in hun hiele „zijn“ aanmerkelijke verschillen met de leefwijze en godsdienswijze opvattingen van ons, Limburgers. Ofschoon dit laatste niet gezegd kan worden van de Italianen en Spanjaarden, drukt toch het warme zuiden een geheel eigen stempel op hun denk- en gevoelsleven, wat voor Grieken en Marokkanen in nog grotere mate geldt.

Wederzijds begrip

Het is de moeilijke taak van de K.L.E.S. om in het bijzonder een „maatschappelijke brug“ te slaan, waarop deze buitenlandse arbeiders de Limburgse bevolking — en andersom — in goede verstandhouding kunnen ontmoeten.

Die ontmoeting kan echter pas tot stand komen, wanneer wederzijds begrip is gegroeid voor elkaars levensgewoonten in de ruimste betekenis van het woord. Dat begrip wil de K.L.E.S. kweken, zowel bij de buitenlanders als bij de bevolking, via het organiseren van voorlichtingsavonden, waarop enerzijds een en ander over de immigranten der zuidelijke landen wordt verteld en anderzijds de „vreemde“ arbeiders uitvoerig worden voorgelicht over Limburg en zijn bevolking. De K.L.E.S. staat nog aan het begin van haar activiteiten te dezen en men kan uiteraard nog niet zeggen, hoe die werkzaamheden zich in de toekomst zullen ontwikkelen en in hoeverre deze succes zullen hebben. Niettemin vermelden wij graag het uitstekende resultaat van de voorlichtingsavonden, welke enige tijd geleden in Neeritter voor de bevolking en de daar gehuisveste Marokkanen werden gehouden.

Samen uit!

Die voorlichting was dan ook wel nodig, want de burgerlijke stand van Neeritter

met zijn 300 gezinnen kreeg op een goede dag niet minder dan 150 Marokkanen in te schrijven. Om de eerste aanzet van de wederzijdse aanpassing en kennismaking zo goed mogelijk te doen verlopen — 150 Marokkanen betekenen ónderde van de totale dorpsgemeenschap — organiseerde de K.L.E.S. voor diverse groepen van de bevolking praatavonden, waarop de Marokkaanse leefwijze in al haar aspecten onderwerp van gesprek was. Soortgelijke voorlichting kregen de Marokkanen over Limburg en zijn bevolking. In die eerste poging om tot wederzijds begrip te komen werd besloten met een gezamenlijke ontspanningsavond voor de bevolking van Neeritter en de Marokkanen.

Naar verduid hebben Neeritter en de Noordafrikaanse arbeiders nog altijd de beste herinneringen aan dit ongedwongen samenzijn.

Het spreekt vanzelf, dat de Nederlands-Katholieke Mijnwerkersbond niet alleen met belangstelling het werk van de K.L.E.S. volgt, de Bond zal ook — en waar noodzakelijk met de K.L.E.S. — zover als mogelijk middelen en wegen zoeken om het maatschappelijke verdrift van vereenzaming en isolatie bij de buitenlandse arbeiders, onder wie zich ook vele gehuwd bevinden, te verzachten en als het kan te voorkomen.

... aanzienlijke verschillen in denk- en gevoelsleven ...

150 Marokkanen maken kennis met de bevolking van Neeritter. Uit: *De Mijnwerker*, 16 oktober 1964.

naar Limburg. In de twee daaropvolgende crisisjaren werden er nauwelijks nog Marokkanen aangenomen. In 1969 werd door de Nederlandse regering een weravingsakkoord gesloten met de Marokkaanse regering. Vanaf dat moment konden de Nederlandse mijnen volgens een officiële procedure gaan werven.

In 1963 werden er 292 Marokkanen bij de Limburgse mijnen in dienst genomen.¹⁵ Zij hadden zichzelf aangemeld bij de mijnbedrijven of een gezellenhuis. Sommige van deze Marokkanen hadden al enkele jaren in Belgische of Franse

¹⁵ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 173: Personeelsbeheer 1950-1969.

mijnen gewerkt. Zij hadden daar mijnervaring opgedaan en begrepen de Franse taal behoorlijk. Al gauw deden in Marokkaanse kringen in Frankrijk en België, maar ook in de herkomstdorpen in Marokko zelf, geruchten de ronde dat de werkomstandigheden in de Nederlandse mijnen beter waren dan elders in Europa. Ook de gezellenhuizen zouden schoner en mooier zijn dan in Frankrijk en België. Bovendien werd bekend dat de Nederlandse mijnen mensen nodig hadden.

Niet alle mijnen waren in eerste instantie blij met deze nieuwe groep arbeidskrachten die zichzelf kwam aanbieden. Omdat Staatsmijnen liever buitenlandse arbeiders tewerkstelde via officiële wervingskanalen, nam dit bedrijf vooralsnog geen Marokkanen in dienst. Dat was ook het geval bij de Domaniale mijn en de Willem-Sophia. Bij de Oranje Nassau Mijnen, na Staatsmijnen de grootste mijnonderneming, werkten in november 1963 96 Marokkanen. Laura en Julia hadden er toen 43 in dienst. In de laatste maand van dat jaar werd het aantal werkzame Marokkanen nog bijna met de helft uitgebreid.¹⁶ In 1964 bleek dat ook Staatsmijnen, op een laatste contingent Joegoslaven na, was aangewezene op arbeidskrachten die op eigen gelegenheid naar de mijnen kwamen. Wervingsacties in Griekenland en Portugal verliepen niet zo succesvol als men hoopte. Er werden wel Grieken aangenomen door Staatsmijnen, maar die werden vooral in de nevenbedrijven tewerkgesteld.¹⁷ Op die manier werden de ondergrondse tekorten dus niet opgelost. De Marokkanen die zich op eigen houtje aanboden, waren de enigen die deze tekorten op korte termijn konden wegwerken. In 1964 besloot Staatsmijnen uiteindelijk ook Marokkanen aan te nemen. Vanaf april 1964 begonnen zij zich massaal te melden.

Omdat de Marokkanen goede werknemers bleken te zijn, stonden de meeste mijnen binnen de kortste keren te popelen om meer Marokkaanse werknemers binnen te halen. Reeds in de mijnen werkende Marokkanen werd gevraagd om bekenden, familie en vrienden in Frankrijk, België of Marokko over te halen om in de Limburgse mijnen te komen werken. De mijnen hebben die ronselachtige praktijken nooit toegegeven, maar een Marokkaanse oud-mijnwerker van de Julia vertelde in een interview:

Want de mijn had personeel nodig. En sommigen van ons hadden kennissen in Frankrijk. En de mijn zei: als je die mensen haalt krijg je zoveel premie. Ik ken mensen die zijn met auto's gegaan, die gingen elke week Marokkanen halen uit Frankrijk en kregen dan 400 of 500 gulden voor één Marokkaan. In het begin waren er nog geen tien, maar in de tijd van '65 waren er over de honderd. Die waren allemaal uit Frankrijk.¹⁸

¹⁶ Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL), EAN 0603, archief Willem-Sophiamijn: Dossier werving buitenlandse werknemers 1963-1964.

¹⁷ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 168.

¹⁸ R. van den Nieuwenhof, *Maroc, determinanten van de vroege Marokkaanse migrantenkultuur 1964-1969* (Nijmegen 1985) 225.

Ook uit andere uitspraken van oud-mijnwerkers blijkt dat er soms geldbedragen werden beloofd als Marokkaanse mijnwerkers nieuwe werkkrachten meenamen uit België, Frankrijk, en later, toen de eerste groep op vakantie ging naar het thuisland, ook uit Marokko. Het is niet vast te stellen om hoeveel personen het ging.

Daarnaast kwamen er nog steeds Marokkanen uit zichzelf uit Frankrijk en België naar Limburg. In die landen waren destijds de mijnen een stuk onveiligler dan in Nederland. De maatschappelijke begeleiding en verzorging waren er, evenals de huisvesting, ronduit miserabel en bovendien stonden de kantines constant onder politiebewaking.¹⁹ Voordat Marokkaanse mannen zich in Limburg kwamen melden, hadden velen van hen er al een trektocht door Europa op zitten. Een deel was op de bonnefooi naar Europa vertrokken, maar er waren er ook formeel door de Fransen voor de mijnen geworven.²⁰ In de jaren vijftig gingen de Fransen de Marokkaanse steden af op zoek naar werkzoekenden. De arbeidsovereenkomsten golden meestal voor bepaalde tijd, bijvoorbeeld voor achttien maanden. Na die tijd werden de buitenlandse werknemers weer naar huis gestuurd. Kon de mijn de arbeider later opnieuw gebruiken, dan werd hij weer opgeroepen voor een keuring. Wanneer alles in orde was, volgde weer de lange reis naar Frankrijk en het maandenlange werken in een of andere mijn. Veel Marokkaanse gastarbeiders hebben deze route drie of vier keer afgelegd en kregen er op den duur genoeg van.²¹

De werving van Marokkanen voor de Nederlandse mijnen, 1969-1972

Tot 1969 bleven de Marokkanen uit zichzelf naar de Nederlandse mijnen komen. Na de grote toestroom van Marokkanen in 1964 en 1965 daalde vanaf 1966 het aantal in dienst genomen Marokkanen aanzienlijk, net als in andere industrieën in Nederland. De (tijdelijke) economische teruggang was hiervan de belangrijkste oorzaak. Toen duidelijk werd dat de economische opleving in 1968 en 1969 nieuwe arbeidstekorten zou opleveren, sloot de Nederlandse regering in 1969 een wervingsakkoord met de Marokkaanse regering. Dat betekende voor de steenkolenmijnen dat ze bij het aantrekken van Marokkaanse werknemers een officiële wervingsprocedure moesten gaan volgen. Voor de Marokkaanse werkzoekenden betekende het wervingsakkoord een vooruitgang. Hun rechtspositie in Nederland werd erdoor verbeterd. Het was bijvoorbeeld onmogelijk geworden om de Marokkaanse werknemers zomaar te ontslaan. Vanaf 1969 werden de mijnen verplicht om bij geldig ontslag de repatriëringskosten op zich te nemen.

¹⁹ M. Standaert, *De toren van Babel staat in Limburg. Een reportage over de gastarbeiders* (Lier 1967) 35.

²⁰ H. Obdeijn, 'De Middellandse Zee, een nieuwe Rio Grande? Noord-Afrikaanse migratie naar Europa', in: Piet Emmer e.a., *Het paradijs is aan de overzijde. Internationale migratie en grenzen* (Utrecht 1998) 125-141, aldaar 128.

²¹ A. Bakker, *Marokkaanse mannen gezien. Levensverhalen* (Heeswijk 1998) 17.

Moussa Agnengou:
Groet namens alle
Marokkanen

Voor het eerst in de geschiedenis van de NKMB heeft op de laatsgehouden bondsradsvergadering een Marokkaanse gastarbeider namens zijn kameraden het woord gevoerd. De 30-jarige Moussa Agnengou sprak in de Nederlandse taal, gebrekkig weliswaar, maar toch duidelijk genoeg om een aantal zwaarwegende zaken aan de orde te stellen. Zijn korte, maar kernachtige toespraak luidde als volgt:

Waarschijnlijk ben ik de eerste Marokkaan die op Uw wetgevend vergadering iets mag zeggen. Wel ben ik lid van Uw bond, maar niet lid van Uw bondraad.

Dat U mij deze kans geeft mijnheer de voorzitter, daarvoor mijn hartelijke dank. Ook namens vele Marokkanen die lid zijn van de Ned. Kath. Mijnwerkersbond, ondanks het feit dat wij niet alles begrijpen wat deze bond eigenlijk doet en niet weten welke betekenis de bond voor ons nu en in de toekomst heeft.

Daarmee voorzitter ben ik gekonings tot de moeilijkheden waarmee wij als gastarbeiders te kampen hebben. Ik wil zo goed mogelijk in het Nederlands dat ik een beetje spreek, de problemen aan U voorleggen.

Schrijf een artikel in Uw vakblad over de loon- en arbeidsvoorwaarden die voor ons gelden. Is het niet in het Arabisch, dan in het Frans.

Houd geregeld ledenvergaderingen voor Uw Marokkaanse leden. Druwend vraag ik U te zorgen voor de kinderbijslaguitkering.

Vrouwen en kinderen van de gehuwde Marokkanen hebben daar toch ook recht op. Er zijn er die langer dan 1 jaar' en hun bijslag wacheten. Mij is zelfs een geval bekend waarbij betrokkene nog ongeveer 15.000,- moet ontvangen. Dit maar als voorbeeld. Help U toch. Geef ons beschouwd met een kleine groep, zodat die groep in staat zal zijn zelf een kleine organisatie te bepalen, waardoor we dezelfde rechten krijgen in Uw bond als alle anderen.

Schijnende pijn doet het ons voorzitter te ervaren, dat wij vooral bij ziekte door controlerende artsen en zijn rare overredelijke wijze worden behandeld. Mijnheer de voorzitter nu wil ik stoppen. Er is nog meer, maar ik wil het hierbij laten. Nogmaals mijn dank voorzitter en U gezachte vergadering, hartelijk dan voor Uw aandacht. Ik groet U namens alle Marokkanen.

Marokkaanse mijnwerker spreekt namens zijn landgenoten de Nederlandse Mijnwerkers Bond toe. Uit: De Mijnwerker, 20 oktober 1970.

Nu waren er als gevolg van de mijnsluitingen steeds minder mijnwerkers nodig. In de tweede helft van de jaren zestig waren de staatsmijn Maurits en de Domaniale mijn gesloten en een aantal mijnen had besloten te fuseren. De meeste afgevloude Limburgse mijnwerkers werden in andere, soms nieuwe bedrijven geplaatst, gingen met pensioen of kregen een overbruggingsuitkering tot het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. De Limburgse mijnbedrijven hoopten op deze manier, dus zonder het aantrekken van nieuwe buitenlandse arbeiders, de laatste maanden en jaren vol te houden. De realiteit bleek anders, want veel jonge Limburgse mijnwerkers besloten op eigen houtje een nieuwe baan te vinden. Zij wilden de sluiting van de mijn waarin zij werkten liever niet afwachten. Zodra zich een goede kans voordeed, besloten ze om hun geluk elders te beproeven.²² Aangezien de afbouwende mijnen toch een bepaalde productie moesten realiseren, was een minimaal aantal mijnwerkers, voornamelijk frontarbeiders, vereist. De Marokkaanse mijnwerkers waren over het algemeen best bereid om van de ene mijn door te schuiven naar de andere. Toen bleek dat er te vroeg te veel arbeiders zouden vertrekken, was er maar één oplos-

²² C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg* (Assen 1974) 212.

sing mogelijk: actieve werving in het buitenland. In 1970 zetten de Gezamenlijke Steenkolenmijnen (GSL) in samenwerking met de Commissie Werving en Tewerkstelling Mijnpersoneel van de Mijnindustrieraad een wervingscampagne op in Marokko. Voor de werving kon men gebruik maken van het wervingsbureau van de Nederlandse overheid te Casablanca.²³

De werving van buitenlandse arbeidskrachten in Marokko had in eerste instantie niet het gewenste effect. Daarop besloten de mijnen rechtstreeks contact op te nemen met de Nederlandse en Marokkaanse autoriteiten. Er werd een wervingsteam namens de mijnen uitgezonden om op zoek te gaan naar goede wervingsgebieden in Marokko.²⁴ In augustus 1970 waren er ongeveer 230 Marokkanen geworven, veelal door eigen contactpersonen van de mijnen die in verschillende regio's op zoek waren gegaan naar potentiële mijnwerkers. Zij kwamen vooral uit de provincie Agadir en daarnaast ook uit streken rondom Rabat en Goulimine. In Goulimine had de GSL een Marokkaanse contactman die drie jaar lang als ondergronder bij Staatsmijnen had gewerkt voordat hij door de Limburgse mijnen bij de wervingscampagnes in Marokko werd ingezet.²⁵

Via het wervingsbureau van de Nederlandse overheid te Casablanca (later verhuisd naar Rabat) waren in 1970 55 Marokkanen naar voren gekomen. Ook via het Ministerie van Sociale Zaken was een contingent van 160 goedgekeurd, van wie er reeds 97 in dienst waren getreden. Een verdere uitbreiding van dit contingent werd echter niet verwacht. Van de reeds eerder genoemde 230 wervelingen waren er ruim een maand later in Marokko 90 goedgekeurd. Later bleek dat een aantal van deze nieuw geworven Marokkanen na aankomst in Limburg naar Duitsland was vertrokken om daar bijvoorbeeld in de bouw te gaan werken. Met de Duitse overheid werd afgesproken dat Duitsland aan deze groep buitenlanders geen werkvergunningen zou verstrekken. Uiteindelijk kwamen er in de periode van 1970 tot en met 1972 circa 600 Marokkanen naar de Limburgse steenkolenmijnen. Het laatste contingent van deze 600 man kwam op 2 februari 1972 in Limburg aan.²⁶

In augustus 1972 werd een tweede aanvraag van de GSL ingediend bij de Nederlandse overheid. In de loop van 1972 bleek echter dat het verloop van de Nederlandse en buitenlandse arbeiders afnam en dat het ziekteverzuim onder de nieuwe buitenlandse arbeiders lager was dan verwacht. Nieuwe contingenten Marokkanen konden niet meer worden opgenomen en daarom werd besloten om slechts een openstaande aanvraag voor 50 man te handhaven. Uit de archieven is verder niet op te maken of die eventuele laatste 50 man nog nodig zijn geweest.²⁷

²³ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.12: Personeelsbeheer.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.21.

²⁶ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.43.

²⁷ *Ibidem*.

De werving volgens een Marokkaanse gastarbeider

Hoe ervoeren de Marokkaanse werkzoekenden de wervingsprocedure? Hassan Bel Ghazi, ooit zelf als gastarbeider naar Nederland gekomen, heeft dat proces beschreven in een van zijn boeken.²⁸ Sinds 1970 bestonden er in Marokko emigratiebureaus. Alleen wanneer je in het bezit was van een geldig identiteitsbewijs mocht je je daar inschrijven. Inschrijving wilde nog niet zeggen dat men op korte termijn kon afreizen. Volgens Bel Ghazi moesten sommigen jaren wachten op werk in Europa. Na enige tijd werden de ingeschreven Marokkanen opgeroepen voor een medische keuring. Er werden röntgenfoto's gemaakt, urine en bloed afgenomen. De bloeddruk werd gemeten, evenals de handkracht. Ook intelligentie en handvaardigheid werden getest en de artsen noteerden welke ziektes ze allemaal hadden gehad. De volgende dag moesten de gekeurden terugkomen en samen in een grote ruimte afwachten. Daarbij waren een ambtenaar, de directeur van het emigratiebureau en een Europeaan als vertegenwoordiger van een bepaald bedrijf aanwezig. Deze selecteerde de personen voor zijn bedrijf. Degenen die afvielen waren vaak enorm teleurgesteld. Vaak waren dit studenten of mensen die geen zwaar werk gewend waren.

Vervolgens werden contracten ondertekend. In het geval van Hassan Bel Ghazi en andere Marokkanen die voorlopig werden aangenomen, waren die contracten nog niet voorzien van de naam van een bedrijf. Bovendien was de informatie summier. Zij wisten niet waar ze terecht zouden komen. Wel kregen ze alvast dia's te zien van Nederland, van de luxe en van de modelfabrieken. Een andere serie dia's ging over een Marokkaanse man die in Nederland werkte. Hij was getrouwd met een Nederlandse vrouw en samen hadden ze een kind. Iedereen was aardig tegen hem en tevreden over hem; hij had zelfs kans op promotie. Met mooie beloftes en droombeelden trokken de gekozen Marokkanen huiswaarts. Alles werd gereedgemaakt voor vertrek en er werd afscheid genomen. Na zes weken werden ze op het vliegveld in Casablanca verwacht. Er werden paspoorten en contracten uitgedeeld en een ambtenaar van het Ministerie van Arbeid hield nog een laatste toespraak: gedraag je als een goede burger, bemoei je niet met de politiek en stuur vooral geld naar je vaderland. Dan werd men verzocht het vliegtuig in te stappen: het Europese avontuur was begonnen.

Vol verwachtingen en goede hoop kwamen de nieuwe werkkrachten in Nederland op Schiphol aan. In de hal wachtte een vertegenwoordiger van het betreffende bedrijf ze op. Dan begon de reis naar het Zuiden des lands, soms midden in de nacht. Bij een gezellenhuis werden ze afgezet en werd een broodmaaltijd genuttigd. Er volgde een bedrijfscontrole, waarbij gegevens en het paspoort werden gecontroleerd en papieren ondertekend. Hierna kregen de Marokkanen gelegenheid om te rusten. De volgende ochtend volgde opnieuw een broodmaaltijd. Bel Ghazi schreef: '[...] terwijl ze zaten te eten werden ze bekeken door de ruiten door kinderen. Er zouden namelijk de meest krank-

²⁸ H. Bel Ghazi, *Over twee culturen, uitbuiting en opportunisme* (Rotterdam, 1982) 32-39.

zinnige geruchten de ronde doen in het dorp over hen'.²⁹ Dezelfde dag nog volgde een medische keuring van het bedrijf zelf. Dat duurde de hele dag. Omdat de uitslagen van de onderzoeken meestal niet dezelfde dag bekend waren, mochten ze in verband met eventuele tbc-besmetting niet naar buiten tot alle resultaten bekend waren. Een enkeling werd alsnog afgekeurd en moest zo snel mogelijk terug naar Marokko. Wanneer hij aan een besmettelijke ziekte leed, moest hij tot zijn vertrek binnen blijven. Daags nadat alle uitslagen van de medische keuring bekend waren, werden de goedgekeurde Marokkaanse werknemers geacht op tijd bij de nieuwe werkgever aanwezig te zijn. Dan volgden een rondleiding in het bedrijf en een introductiecursus in de eerste week als verdere kennismaking.³⁰

Marokkanen in de Oranje Nassau I

De Marokkanen die naar West-Europa trokken om er werk te vinden en geld te verdienen kwamen voor het grootste deel uit het Rifgebergte in het noorden van Marokko en in mindere mate uit de Sous en de Anti-Atlas, een streek en gebergte in het zuiden. Deze gebieden werden bevolkt door verschillende Berberstammen die altijd een vorm van zelfstandigheid hebben behouden. De Berbers in de Rif verschillen van die uit de Sous, maar beide bevolkingsgroepen hadden in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw te kampen met een tekort aan vruchtbare grond. Door de bevolkingstoename moest de landbouwgrond steeds meer worden verdeeld en de percelen werden zodoende kleiner en kleiner. Daarnaast was er een aantal uitzonderlijk droge zomers geweest, waardoor de oogst nogal tegenviel. Ander werk was in die streken nauwelijks te vinden en goede scholingsmogelijkheden waren er evenmin. Veel mannen trokken daarom naar de grote steden van Marokko of naar Algerije, op zoek naar werk. Dat bracht tijdelijk verlichting, totdat ook daar de arbeidsmarkt verzadigd raakte.³¹ Op zoek naar werkgelegenheid kwamen duizenden Marokkaanse mannen in Europa terecht. Al sinds de jaren veertig van de twintigste eeuw trokken er regelmatig, geworven of spontaan, Marokkanen naar Frankrijk, de (voormalige) kolonisator, om daar hun geluk te beproeven. Vaak kwamen ze in de Franse steenkolenmijnen terecht, bijvoorbeeld in het departement Pas-de-Calais, waar zich tientallen mijnen bevonden. Anderen zochten hun heil in de bouw nijverheid of in de verschillende autofabrieken van Frankrijk. Veel Marokkanen trokken van daaruit weer verder, op zoek naar beter werk elders in Europa. Van de Marokkanen die naar Nederland zijn gekomen, weten we dat ze voornamelijk uit de Rif en het gebied daaromheen kwamen. Maar gold dat ook voor de Marokkanen die in de Nederlandse steenkolenmijnen werkten?

²⁹ *Ibidem*, 66.

³⁰ Zie ook: RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 162.

³¹ F.J. Buijs e. a., 'Tussen continuïteit en verandering. Marokkanen in Nederland', in: Hans Vermeulen en Rinus Penninx (eds.), *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid* (Amsterdam 1995) 177-206, aldaar 177-178.

Om herkomst, achtergrond, arbeidsverleden en migratiepatronen van de Marokkaanse mijnwerkers te achterhalen is een diepteonderzoek verricht met behulp van de personeelskaarten van de mijn Oranje Nassau I. Die bevinden zich in het archief van de Oranje Nassau Mijnen in het Rijksarchief te Maastricht.³² Op die kaarten werden de volgende gegevens genoteerd: naam, geboortedatum (bij Marokkanen meestal alleen het geboortjaar), geboorteplaats, burgerlijke staat, thuisadres in Marokko en de adressen van de gezellenhuizen waarin de arbeider in de loop van zijn diensttijd had vertoefd. Verder werden de datum van indiensttreding en ontslag, alsmede de gegevens van de vorige en eventuele nieuwe werkgever of verblijfplaats (indien bekend) aangekend. Deze gegevens van Oranje Nassau I kunnen als representatief voor de Marokkaanse mijnwerkers in het algemeen worden beschouwd. Er bestond een gemeenschappelijk beleid van de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg (GSL) wat betreft de aanname en werving. De geworven werknemers werden volgens een bepaalde verdeelsleutel over de mijnen verdeeld en de mijnondernemingen trokken zoveel mogelijk een lijn op het gebied van het personeelsbeleid en de arbeidsvoorwaarden.

In totaal werden de personeelskaarten aangetroffen van 682 Marokkanen die voor een korte of langere periode in de Oranje Nassau I hebben gewerkt. De eersten arriveerden in het voorjaar van 1963, de laatsten medio 1972. De gegevens op de werkkaarten suggereren dat deze Marokkaanse mijnwerkers in drie groepen kunnen worden onderverdeeld: de eerste groep arriveerde tussen 1963 en 1968; een tweede kwam in 1970 uit Noord-Frankrijk; de derde werd in Marokko geworven tussen 1970 en 1972.

1963-1968

Verreweg het grootste deel van de in deze periode gearriveerde groep (394 man) kwam in de jaren 1963-1966 aan. Na 1966 werden er in verband met de economische achteruitgang nog maar enkele buitenlandse arbeiders aangenomen, maar dat waren wel voornamelijk Marokkanen: in 1967 kwamen er veertien, in 1968 drie. Een groot deel van de eerder aangenomen Marokkanen moest in deze jaren na het uitdienen van hun contracten weer vertrekken. De meerderheid van deze eerste groep (bijna 250 man) kwam uit het noorden van Marokko, dus uit de Rif en uit kleine plaatsjes rondom Nador, Berkane, Oujda, Melilla en Mèknes. Zuid-Marokko (regio Agadir, Marrakech, Goulimime, Ouarzazate en Tiznit) was minder belangrijk als herkomstgebied.

Zoals ook in de literatuur wordt beweerd, kwam een groot aantal van deze Marokkanen via Franse of Belgische mijnen naar Nederland. In de periode 1963-1967 ging het om 22 procent (berekend naar tabel 2 in de bijlage). Een aanzienlijk deel (27 procent) had eerst werkervaring opgedaan in een Nederlandse fabriek of in een andere Nederlandse mijn, bijvoorbeeld in de Oranje Nassau III of de Maurits. Het merendeel (45 procent) was echter vanuit Marokko naar

³² RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J48: Personeelsbeheer.

Islamitische gebeden worden in ere gehouden. Uit: In het goede kosthuis, uitgave van de Stichting Huisvesting Alleenstaanden 1965.

Nederland gekomen zonder een vermelding op hun werkkaart dat zij eerst elders in Europa hadden gewerkt, maar het staat niet vast dat die personen nooit eerder in Europa waren geweest. De werkkaarten vermelden alleen de laatste werkgever of verblijfplaats. Veel Marokkanen die in Europa werkten keerden regelmatig terug naar Marokko om na enkele maanden of jaren weer op zoek te gaan naar werk in Europa.

Het verloop onder deze eerste groep was groot. Ongeveer twintig man was binnen een maand weer vertrokken. Bijna zestig Marokkanen hielden het niet langer dan een half jaar uit. Van de 392 Marokkanen die in de periode 1963-1967 waren aangekomen, waren er 236 (60 procent) in 1968 niet meer bij de Oranje Nassau I werkzaam. Daarvan waren er 38 na een tussentijdse afwezigheid zelfs tweemaal in dienst geweest. Veel van deze mannen keerden niet meer terug van hun vakantie in het moederland of kwamen op een dag gewoon niet meer opdagen op het werk. De precieze oorzaak daarvan is op basis van de personeelskaarten niet te achterhalen. Het mijnbedrijf zelf wist blijkbaar ook niet waar de inmiddels oud-werknemers waren gebleven. Slechts af en toe ontving men een berichtje. Soms bleek de echtgenote in Marokko ernstig ziek. Een andere keer bleek iemand ander werk gevonden te hebben. Van de meeste mannen werd echter nooit meer iets vernomen. Anders dan de later gearriveerde Marokkanen moesten zij de West-Europese arbeidsmarkt vaak nog verkennen. Een groot deel was niet bekend met het zware werk in de steenkolenmijnen, raakte gedesillustioneerd en besloot op

zoek te gaan naar aantrekkelijker werk. Marokkanen die al langer in Europa vertoefden accepteerden de arbeidssituatie waarin ze verkeerden gemakkelijker en wisten de mijnarbeid over het algemeen langer vol te houden.

Het verloop kan echter niet alleen aan een instabiel arbeidsmarktgedrag worden toegeschreven. Het contract van de degenen die in 1966 in dienst waren gekomen, werd in een groot aantal gevallen vanwege de slechte economische omstandigheden na acht maanden niet verlengd. Van de 123 Marokkanen die in 1966 waren aangenomen, werden er volgens het principe van *last in first out* in de loop van 1966 en 1967 108 weer ontslagen. Zij gingen terug naar Marokko of probeerden elders in Nederland of Europa werk te vinden. In 1975, toen de laatste werknemers van de Oranje Nassau I vertrokken, waren er van de 394 Marokkanen die in de periode 1963-1967 waren aangenomen nog maar 48 in dienst. Elf daarvan hadden niet al die jaren aan een stuk door bij de Oranje Nassau I gewerkt, maar waren tussendoor teruggekeerd naar Marokko of bij een ander bedrijf gaan werken. Na verloop van tijd waren deze mensen opnieuw bij de Oranje Nassau I terechtgekomen.

1970

In dit jaar kwam een groot aantal Marokkanen via een Franse mijn naar Nederland, vooral uit het mijnbekken in het departement Pas-de-Calais in het uiterste noordwesten van Frankrijk. In 1970 arriveerden er ten minste 80 Marokkanen vanuit dit mijngebied bij de Oranje Nassau I. In Frankrijk was het percentage buitenlandse arbeiders in de mijnen groter dan in Nederland. Toen bleek dat de Nederlandse mijnen rond 1970 weer behoefte hadden aan nieuwe arbeiders, waren de Marokkaanse mijnwerkers uit Frankrijk meer dan welkom. Er waren geen wervingskosten aan hun komst verbonden en ze hadden de juiste werkervaring. Ook de Franse mijnindustrie werd in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw grondig gesaneerd. In het archief van de Oranje Nassau Mijnen bevindt zich uitgebreide correspondentie met mijnondernemingen in het Noord-Franse kolenbekken rondom Douai, die hoopten hun Marokkaanse mijnwerkers in de Nederlandse mijnen kwijt te kunnen. Omdat de wervingsacties in Marokko nogal stroef verliepen besloten verschillende Limburgse mijnen op het Franse aanbod in te gaan.³³ Uit de gegevens op de werkkaarten blijkt dat deze groep praktisch in zijn geheel uit het zuiden van Marokko kwam. Dat is niet verwonderlijk, want in Frankrijk waren met name veel immigranten afkomstig uit Zuid-Marokko.³⁴ Het verloop onder deze groep mijnwerkers was geringer dan onder de vorige. Zij vertrokken pas toen ze vanwege de gedwongen inkrimpingen moesten afvloeien. De meesten kozen voor overplaatsing - met of zonder herscholing - naar een ander bedrijf in Limburg of elders in Nederland.

In 1970 kwam er ook een groep van circa vijftien Marokkanen naar de Oranje

³³ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.21.

³⁴ Obdeijn, 'De Middellandse Zee, een nieuwe Rio Grande?', 127-128.

Nassau I die voorheen bij de Willem-Sophia te Spekholzerheide had gewerkt. Deze mijn werd in dat jaar gesloten.³⁵ Meer dan de helft van dit groepje kwam oorspronkelijk uit Zuid-Marokko. Opvallend is dat zeker vijf van deze zuiderlingen uit een plaatsje genaamd Ait Lahcen kwamen, een dorpje in de buurt van Goulimime. Na hun ontslag ging ieder echter zijn eigen weg. Twee Marokkanen uit Ait Lahcen gingen terug naar Marokko; de andere drie kwamen bij verschillende bedrijven in Limburg terecht. Net als de Marokkanen die eerder in de Franse mijnen hadden gewerkt, waren deze mannen gewend aan de ondergrondse mijnarbeid en de meesten zijn dan ook tot het einde van hun dienstverband gebleven.

1970-1972

In 1970 werd een volgende groep van 200 Marokkanen door de Oranje Nassau I aangenomen. In 1971 werden er slechts 51 nieuwe Marokkaanse werknemers geworven en in 1972 nog maar negen. Van deze groep geworven Marokkanen kwam 85 à 90 procent uit het zuidelijke deel van Marokko en 10 à 15 procent uit het noorden. Dat is mogelijk te verklaren door de ligging van de wervingsbureaus in de zuidelijke plaatsen Rabat, Agadir en Goulimime. Hoewel deze mannen uit Marokko waren gehaald, wil dat niet zeggen dat ze nooit eerder in Nederland of elders in Europa hadden gewerkt. Een vijftiental was in de jaren zestig ook al bij de Oranje Nassau I in dienst geweest. Van de meeste geworven Marokkanen zijn echter geen gegevens over vorige werkgevers en verblijfplaatsen te vinden. De werkkaarten vermeldden meestal slechts dat ze geworven zijn. Omdat een aanzienlijk deel van deze geworven Marokkanen al eens eerder in een mijn had gewerkt en dus gewend was aan het zware werk, kende ook deze groep geen groot verloop.³⁶ Ze bleven in dienst tot de dag waarop de Oranje Nassau I hen niet meer nodig had.

De afvloeiing van Marokkaanse mijnwerkers

Om de gevolgen van de mijnsluitingen op te vangen werden verschillende maatregelen genomen. De Nederlandse overheid betaalde mee aan de zogenaamde wederaanpassingsregelingen voor het mijnpersoneel in het kader van de EGKS-verordeningen. Dit hield onder meer in dat personeel dat maximaal vijf jaar van de pensioengerechtigde leeftijd verwijderd was een overbruggingsuitkering kon krijgen tot aan de pensioenleeftijd. Voor het overige personeel moest een nieuwe baan worden gevonden, waarbij een eventuele loonsvermindering werd gecompenseerd. De mijnbedrijven probeerden daarom nieuwe bedrijven naar Limburg te halen, zelf eventueel nieuwe bedrijven op te zetten en in reeds bestaande bedrijven te investeren. Daarnaast werden omscholingscursussen opgezet. Het geld hiervoor kwam voor een deel van de Nederlandse overheid.³⁷ Ook buitenlandse arbeiders kwamen voor deze regelingen in aanmerking.

³⁵ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.43.

³⁶ Ibidem, inv.nr. J.48.

³⁷ D.B. Jochems, 'Vijf jaar mijnsluiting en de gevolgen voor het personeel de periode 1965-1970', *Geologie en Mijnbouw* 2 (1971) 151-162, aldaar 156.

Een spelletje jeu de boules als tijdverdrif. Uit: *In het goede kosthuis*, uitgave van de Stichting Huisvesting Alleenstaanden 1965.

Mijnwerkers die nog niet in aanmerking kwamen voor een pensioen- of overbruggingsuitkering werden intern overgeplaatst naar eventuele nevenbedrijven of naar andere mijnen die nog wel in productie waren. Daar konden dan de arbeidsjaren tot de overbruggingsleeftijd worden vol gemaakt. De overgeplaatste oudere Nederlandse mannen die nog maar enkele jaren hadden te gaan, konden de zware mijnarbeid echter niet meer opbrengen. Om toch voldoende productie te realiseren werden de Marokkaanse ondergrondse arbeiders mee overgeplaatst. In de jaren zestig waren de mijndirecties ervan uitgegaan dat er voldoende aanbod van jongere mijnwerkers uit eigen land zou zijn om de productie op gang te houden. In de periode tussen 1965 en 1970 was daarom een groot deel van de Marokkanen gerepatrieerd. Volgens verschillende bronnen ging het om ongeveer 3.900 buitenlanders (van wie het merendeel Marokkanen).³⁸ Door het grote autonome verloop in de jaren 1970 en 1971 onder vooral de jonge frontarbeiders werden de mijnen echter gedwongen om opnieuw Marokkaanse arbeidskrachten aan te trekken.³⁹ De mijnen konden niet eerder gesloten worden omdat er dan op zeer korte termijn een grote groep oud-mijnwerkers werkloos op straat zou komen te staan voor wie nog geen oplossing was gevonden. Er werden daarom vanaf 1970 nog ongeveer 590

³⁸ A. Hellemans, 'Het gecoördineerde personeelsafvloeiingsbeleid voor de nog resterende jaren van het mijnsluitingsproces de periode 1970-1975', *ibidem* 163-172, aldaar 172.

³⁹ G.H. Breuer, *Personeelsbeleid in het kader van de sluiting van het steenkolenmijnbedrijf Laura-Julia in een tijd van regionale herindustrialisatie* (Sittard 1974) 32.

Marokkanen geworven en minimaal 80 Marokkanen van de mijnen in het noordwesten van Frankrijk overgenomen. Juist deze groep maakte het mogelijk dat de rest van het overgebleven mijnpersoneel in dienst kon blijven totdat ze in aanmerking kwamen voor hun pensioen of een overbruggingsuitkering, dan wel omgeschoold.

Tussen 1970 en 1975 werden er weliswaar nog eens circa 1.800 buitenlandse mijnwerkers gerepatriëerd, maar een groot aantal Marokkanen bleef tot het einde bij de mijnen werkzaam en heeft gebruikgemaakt van verschillende herplaatsingsregelingen. Zo waren er onder de 302 mijnwerkers die bij de sluiting van de mijn Julia in 1974 niet in aanmerking kwamen voor pensioen-, overbruggings- of andere uitkeringen 133 buitenlanders, voornamelijk uit Marokko. Zij kregen werk in een ander bedrijf.⁴⁰ Uit de gegevens van de personeelskaarten bij de Oranje Nassau I blijkt dat veel Marokkanen die vanwege de sluiting afvloeiden gebruik hebben gemaakt van artikel 56. Bijna de helft van de Marokkanen die daar werkte koos voor externe herplaatsing naar een Limburgs of Nederlands bedrijf; slechts tien keerden terug naar Marokko. De meesten kwamen terecht bij bedrijven als DAF te Born, Vredestein en Radium in Maastricht, Vlisco in Helmond, Hoechst in Weert en de Kleiwarenfabriek Laumans in Tegelen. Daarnaast kozen enkele tientallen Marokkanen voor werk in het westen van Nederland. Zo kwamen zeker 43 Marokkaanse oud-mijnwerkers terecht bij het isolatiebedrijf Firma Cleton te Vlaardingen, dat overigens twee jaar later moest fuseren, waardoor er 50 (buitenlandse) arbeiders op straat kwamen te staan. Nog eens 19 Marokkaanse oud-mijnwerkers kwamen terecht bij de Firma Smit te Rotterdam.⁴¹ In tegenstelling tot de Marokkaanse mijnwerkers die in de jaren zestig enkele maanden of jaren in een Nederlandse mijn hadden gewerkt, lijkt het er dus op dat Marokkanen die tot het laatst in de mijnen bleven vaker kozen voor ander werk in Nederland dan voor remigratie. Slechts een enkeling is in Limburg gebleven en is bijvoorbeeld een eigen zaak begonnen. Er wonen op dit moment in Limburg slechts 119 gepensioneerde Marokkaanse oud-mijnwerkers die een pensioenuitkering genieten.⁴² Waarschijnlijk woont niet meer dan 5 procent van de voormalige Marokkaanse mijnwerkers nog in Limburg. De verdwenen Marokkanen hebben in de hedendaagse Limburgse samenleving weinig sporen achtergelaten.

Het contact met Nederlanders in het mijnbedrijf

De meeste Marokkanen werkten ondergronds en deden productiewerk. Ze werden tewerkgesteld als leerling-houwer A. Wanneer de arbeider ten minste 12 meter ondergrondse ervaring had, kon hij worden bevorderd tot hulphouwer A. Voor bevordering tot hulphouwer B moest de arbeider over ten minste 42 meter

⁴⁰ Ibidem, 134.

⁴¹ RAL, archief Oranje Nassau Mijnen, inv.nr. J.48.

⁴² Gegevens over pensioenuitkeringen van Marokkaanse oud-mijnwerkers verstrekt door het Algemeen Mijnwerkers Fonds te Heerlen.

ondergrondse werkervaring beschikken. De meeste buitenlandse arbeiders kwamen niet verder dan hulphouwer A of B.⁴³ Alle buitenlandse arbeiders kregen bij Staatsmijnen bij de eerste tewerkstelling een proefperiode van één à twee maanden. In die periode kon een dienstverband om welke reden dan ook worden beëindigd. Na de proeftijd kreeg de arbeider een contract voor bepaalde tijd.⁴⁴ Dat kon dan daarna eventueel vernieuwd worden. In het contract werd de werknemer verplicht om buiten werktijd 60 lessen van 45 minuten in de Nederlandse taal bij te wonen. Het mijnbedrijf was verplicht om voor passende huisvesting te zorgen. De buitenlandse arbeider kreeg een plek toegewezen in een gezellenhuis of pension.⁴⁵

De Marokkanen kwamen in het bedrijf uiteraard regelmatig in contact met Nederlanders, zoals collega's, leidinggevenden, artsen en vakbondsleden. Het contact met de Nederlandse collega's schijnt niet altijd even vriendelijk geweest te zijn. Er was een hoge werkdruk ondergronds en er was dus weinig tijd om ontspannen met elkaar om te gaan. Dat maakte de mijnwerkers, Nederlands of Marokkaans, nogal kortaf en nors.⁴⁶ Naast de werkdruk zorgde het taalprobleem voor beperkte communicatie. De spraakverwarring was zeker in de eerste jaren groot. Ondanks het inzetten van tolken en het verplicht volgen van lessen in de Nederlandse taal bleef de voertaal ondergronds veelal beperkt tot 'sjöppe, sjöppe' ('scheppen, scheppen') en 'koale in de roetsj' (kolen op de transportband naar beneden). Verder dan kreten als 'mooie meisjes', 'niets verstaan', 'verlof' en 'boeteren' ('boterhammen eten') kwamen de mijnwerkers niet.⁴⁷ In de jaren zeventig hadden de Marokkanen vooral collega's met dezelfde nationaliteit en dat maakte de onderlinge communicatie een stuk makkelijker. Het toezichhoudend personeel bestond wel uit Nederlanders. Ook deze mensen stonden onder druk. Er moest immers iedere dag een bepaalde productie gerealiseerd worden. Veel tijd voor een leuk gesprek was er niet; het contact bleef, ook door wederzijdse vooroordelen, beperkt.⁴⁸ Ook het contact met de mijnarts verliep ronduit moeizaam. De Marokkanen konden datgene wat ze voelden vaak niet duidelijk maken en andersom werden vragen van de arts door de Marokkanen niet of slecht begrepen.⁴⁹

In vakbondsangelegenheden hadden de buitenlandse mijnwerkers vooral te maken met de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond. De NKMB ontving regelmatig brieven van buitenlandse leden die vonden dat ze ten onrechte ontslagen waren of die in een ander huis wilden wonen maar dat niet mochten van de mijndirectie. De grootste grief betrof het ontslag als men te laat terug kwam

⁴³ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 280.

⁴⁴ *Ibidem*, inv.nr. 162.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Van den Nieuwenhof, *Maroc*, 324.

⁴⁷ F. Dieteren, *Koale en eike* (Heythuysen 1984) 76.

⁴⁸ Instituut voor Arbeidsvraagstukken van de Katholieke Hogeschool Tilburg, *Verslag over de interviewfase van het onderzoek naar de fluctuaties in het arbeidersbestand der Nederlandse steenkolenmijnen* (Tilburg 1965) 50.

⁴⁹ *Ibidem*, 325.

van vakantie in Marokko. Een aantal ontslagen Marokkanen kwam daartegen in verweer. Ze waren bijvoorbeeld langer in Marokko gebleven omdat iemand in de familie ernstig ziek was geworden of omdat hen zelf iets overkomen was en hoopten dat de bond een goed woordje voor hen zou doen.⁵⁰ In het najaar van 1970 sprak voor het eerst een Marokkaanse mijnwerker tijdens een bondsvergadering namens zijn landgenoten. Uit die korte toespraak bleek dat de Marokkanen geen goed idee hadden van wat de bond eigenlijk voor ze deed. Graag wilde hij daarom dat de bond een artikel in het Arabisch in het vakblad zou schrijven over de loon- en arbeidsvoorwaarden. Er waren verder blijkbaar problemen met de kinderbijslaguitkeringen van de Marokkaanse mijnwerkers. Tevens werd melding gemaakt van de onvriendelijke behandeling door de controlerende artsen. Tot slot opperde deze Marokkaanse woordvoerder het idee om regelmatig ledenvergaderingen te organiseren voor de Marokkaanse leden. Op die manier zouden ze zich meer betrokken gaan voelen bij de bond en omgekeerd. Wat er van al deze goede ideeën terecht is gekomen, is helaas nergens meer terug te vinden.⁵¹

Het dagelijks leven in de gezellenhuizen

Bij aankomst werden de Marokkanen in een gezellenhuis, contractpension of hotel ondergebracht. In 1964 en 1965 beschikte Staatsmijnen zelfs over een speciaal doorgangshuis voor Marokkanen in Geleen, genaamd Huize Henriëtte. De Marokkanen kwamen vrij plotseling in grote groepen waardoor er in de beginfase te weinig gezellenhuizen voor handen waren.⁵² In 1964 stroomden gemiddeld 100 Marokkanen per week Huize Henriëtte binnen. Ze bleven daar enkele dagen, totdat duidelijk was of ze konden blijven. Afgekeurden werden op de trein naar Frankrijk gezet en goedgekeurden werden in een gezellenhuis ondergebracht dat bestemd was voor werknemers van de betreffende mijn. Toen in maart 1965 bleek dat er voldoende opvangcapaciteit in de gezellenhuizen, pensions en hotels was en de toestroom van Marokkanen wat geluwd was, besloot Staatsmijnen het doorgangshuis per 1 april op te doeken. Vanaf nu werden nieuwe buitenlandse werkzoekenden in afwachting van medische keuring ondergebracht in een particulier pension, bij voorkeur in de omgeving van het bedrijf waar hij zou worden aangesteld. Was dit niet mogelijk dan werd de werkzoekende ondergebracht in het gezellenhuis waar hij na goedkeuring toch al terecht zou komen. Na goedkeuring vertrokken de nieuwe werknemers zo spoedig mogelijk uit het particuliere pension naar hun nieuwe verblijfplaats.

De regels in de gezellenhuizen waar de Marokkanen werden ondergebracht, waren streng, maar werden lang niet altijd nageleefd. Zo waren er problemen met de maaltijden. In Marokko waren veel mensen gewend om twee warme

⁵⁰ SHCL, archief Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond, H 13.2: Vreemde arbeidskrachten in de mijnindustrie in Nederland.

⁵¹ 'Groet namens alle Marokkanen', *De Mijnwerker* 20 (1970) 20.

⁵² Het onderstaande is gebaseerd op RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 617.

Het gezellenhuis in het dorp Bemelen. Uit: *In het goede kosthuis*, uitgave van de Stichting Huisvesting Alleenstaanden 1965.

maaltijden per dag te gebruiken. Hier in Nederland moesten ze het echter doen met één warme maaltijd per dag, die meestal bestond uit gekookte aardappelen, vlees en groenten. Tijdens de broodmaaltijden kregen ze veelal witbrood, kaas en jam voorgeschoteld. Een aantal Marokkanen gaf de voorkeur aan volgens islamitische wijze geslacht vlees. Het keukenpersoneel hield er wel rekening mee dat islamieten geen varkensvlees aten, maar in de jaren zestig was er in Limburg nergens een islamitische slager te vinden. Enkele Marokkanen gingen daarom in de weekends speciaal vlees en andere ingrediënten halen in één van de grote steden in het westen van Nederland. Met behulp van gekochte tweede-

hands kooktoestellen die ze hadden meegesmokkeld naar de kamers probeerden Marokkanen traditionele maaltijden te bereiden. Dit was echter streng verboden en daarom werd er regelmatig op de kamers gecontroleerd. Degenen die betrapt werden met een kooktoestel op de kamer werden subiet het huis uitgezet. Ook het gebruik van alcohol werd als een probleem gezien, maar het is onduidelijk in hoeverre Marokkaanse bewoners hier iets mee te maken hadden. Alcohol is voor islamieten immers verboden.

Een ander steeds terugkerend probleem was het gokken en kaarten voor grote geldbedragen. Het controleren hiervan werd bemoeilijkt door het feit dat de spelers vervangende betaalmiddelen gebruikten, zoals kleingeld en flessendopjes. Het kaarten in de kantine was in een aantal gezellenhuizen verboden, maar het kaarten werd in de kamers gewoon voortgezet en dat bleek lastig te controleren. Het is echter evenmin duidelijk of er zich onder de gokkers Marokkanen bevonden.

Ook de bezoekenregeling in de gezellenhuizen gaf regelmatig problemen. Het was verboden om bezoek mee te nemen naar de kamers. Bezoek werd alleen ontvangen in de kantine en mocht eventueel wel blijven slapen en mee-eten. Overtreding betekende verwijdering uit het huis. Een Marokkaanse oud-mijnwerker zei daarover:

In het gezellenhuis mocht je geen vreemde mensen meenemen naar de slaapkamers. Als er iemand bij je is, moet je dat eerst tegen de portier zeggen of tegen de chef. Je mocht ook geen meisjes meenemen. Overdag wel, dan moesten ze wel in de kantine, maar niet op de slaapkamer, ook geen mannen. De kantine was voor iedereen, de slaapkamers niet.⁵³

De buitenlandse werknemers lagen meestal op een kamertje met één of twee andere personen, die vaak verschillende diensten draaiden. De privacy was minimaal. Gezellenhuisbewoners werden constant gecontroleerd. Er bestonden zelfs uitgebreide rapporten van bewoners die door de mijnpolitie waren opgesteld en waarin bijna letterlijk van minuut tot minuut werd beschreven waar en bij wie iemand was geweest.⁵⁴ In de zomer van 1966 trof de mijnpolitie bij een controle in een aantal gezellenhuizen regelmatig mensen aan die op onrechtmatige wijze toegang tot het huis hadden verkregen. Daarnaast bleek dat er geregeld bedden onbeslapen bleven zonder dat daarvan melding was gemaakt. Er volgden nieuwe maatregelen: vanaf 1 september dienden de bedienden van de nachtdienst tweemaal per week, bij voorkeur één keer in het weekend en één keer door de week, rond één uur 's nachts alle kamers te inspecteren. Er werden speciale formulieren opgesteld om de gegevens van wegblijvers, illegaal verblijvenden en hun 'handlangers' te noteren. Betrapten maakten een grote kans om het huis uit te worden gezet en hun baan kwijt te raken.⁵⁵

⁵³ Van den Nieuwenhof, *Maroc*, 254.

⁵⁴ *Ibidem*, 215 en 321-322.

⁵⁵ RAL, archief Staatsmijnen, inv.nr. 646.

Marokkanen waren binnen de gezellenhuizen de meest teruggetrokken bewoners. Het liefste kwamen ze samen met Marokkaanse dorps- of stamgenoten. Er werd dan samen thee gedronken, wat gerookt en vooral veel verteld. Naast het uitwisselen van werkervaringen gingen de meeste gesprekken maar over één ding: Marokko. Het islamitische geloof speelde bij de meeste Marokkanen een belangrijke rol in het dagelijkse leven. Er werd enkele malen per dag gebeden en ook de Ramadan werd door de meeste Marokkaanse mijnwerkers in acht genomen. Het feest ter ere van het einde van de Ramadan werd altijd zeer op prijs gesteld en de Marokkanen namen dan collectief één dag vrij. Aan andere georganiseerde activiteiten hechtten Marokkanen weinig waarde. Ze deden zelden of nooit mee. Uitstapjes naar bestemmingen in het westen van het land waren onder sommige Marokkanen wel weer populair.⁵⁶ Maar liefst ondernamen ze iets op eigen houtje: stiekem een Marokkaans potje koken op een kamer in het gezellenhuis, cafébezoek of een bezoekje aan de markt om wat spulletjes te halen. Een dagje naar Maastricht om daar wat rond te lopen was eveneens een optie. Daarnaast gingen Marokkanen graag op bezoek bij vrienden of familie elders in Nederland.⁵⁷ Een enkele Marokkaan voelde zich wel thuis in de Limburgse samenleving en legde contacten met Limburgse meisjes en ging naar de bioscoop en de discotheek. In de weekends trokken veel arbeiders naar de hoeren in Luik, Maastricht en Rotterdam.⁵⁸

In interviews met Marokkaanse mijnwerkers en ook in andere literatuur wordt regelmatig gesuggereerd dat Marokkanen zich snel eenzaam voelden, zich daardoor extra afzonderden, vrij passief waren en zelfs ziek werden van heimwee, ook al ontkenden sommige Marokkanen dat zelf. Marokkaanse mannen kwamen in gesprekken over het algemeen niet echt uit voor hun gevoelens, dat hoorde in hun ogen ook niet bij het karakter van een man. Dit voorbeeld uit een oud interview met een Marokkaanse mijnwerker illustreert dat. Hij vertelde:

*In 1973 heb ik maagklachten gehad en heb ik voor een onderzoek in het ziekenhuis gelegen. Volgens de dokter waren het zenuwen. Ik denk van heimwee. Maar ja, als je nou 20 jaar hier bent, dan ben je 20 jaar gewend, dan heb je geen heimwee meer. Behalve als je pas terug bent van vakantie of als je pas in Nederland woont, dan heb je heimwee. Maar als je nou twintig jaar hier bent, dan ben jij zo gewend dat jij geen pijn van de heimwee kunt hebben. Maar de specialist zei dat het de zenuwen zijn.*⁵⁹

Het contact tussen Marokkanen en de Limburgse bevolking

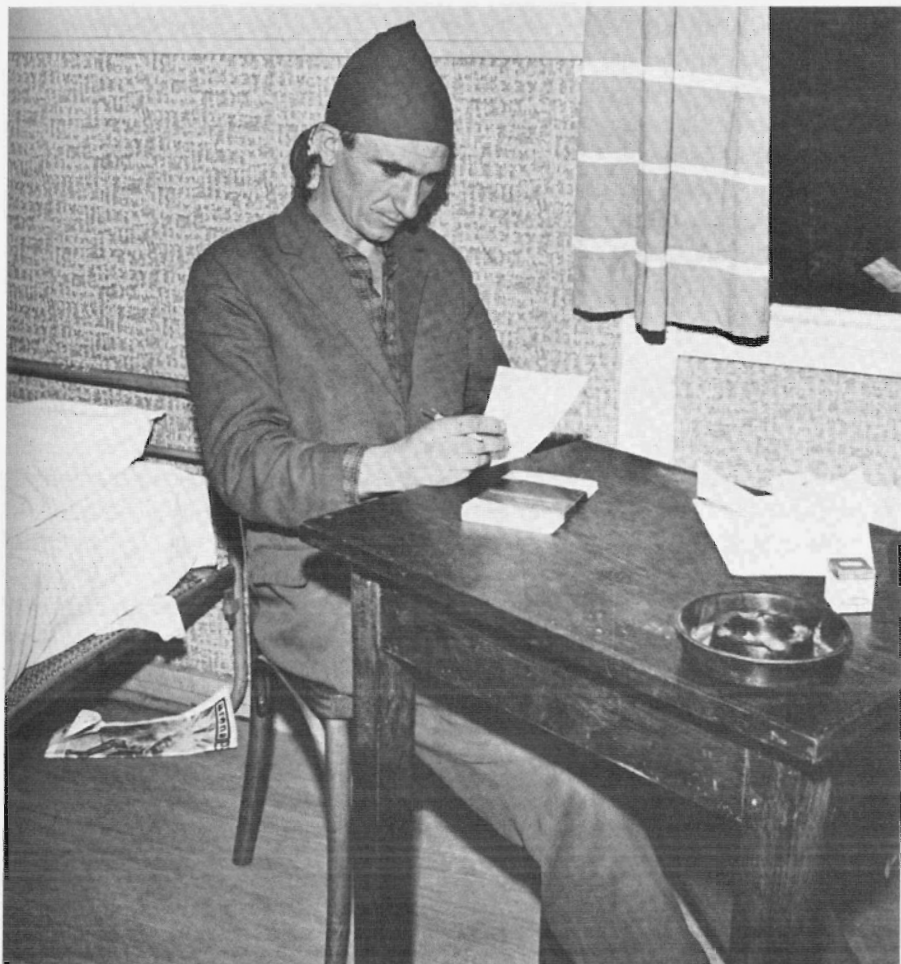
Van alle groepen buitenlandse arbeiders waren de Marokkanen het meest terughoudend. Binnen de gezellenhuizen legden ze weinig contact met andere

⁵⁶ B. Rogmans (ed.), *In het goede kosthuis: een halve eeuw gezellenhuizen in de Mijnstreek* (Maastricht 1965) 64-66.

⁵⁷ *Ibidem*, 66.

⁵⁸ Van den Nieuwenhof, *Maroc*, 316.

⁵⁹ *Ibidem*, 272.

Bewoner van een Marokkaans gezellenhuis op zijn kamer. Uit: In het goede kosthuis, uitgave van de Stichting Huisvesting Alleenstaanden 1965.

bewoners en buiten het gezellenhuis was dat eigenlijk net zo. De gezellenhuizen voorzagen al in de meeste behoeften. De maaltijden werden er voor je klaar gemaakt, er waren wasgelegenheden, er was een bar, televisie, radio, filmvoorstellingen, sportactiviteiten en nog veel meer. Voor al deze dingen hoefden de Marokkaanse mijnwerkers het dorp niet in. Om op het werk te komen maakten ze gebruik van bedrijfsbussen die de werknemers bij de gezellenhuizen kwamen ophalen en na de dienst weer terugbrachten. Bovendien lagen de meeste gezellenhuizen aan de rand of net buiten het dorp. Op die manier werden de buitenlandse arbeiders ook een beetje uit het zicht gehouden.⁶⁰

⁶⁰ W. Zwanikken, 'Opbouwwerk voor buitenlandse arbeidskrachten. Ervaringen met het werk ten behoeve van Marokkaanse arbeiders in een Nederlandse regio', *NIMO-Cahier 2* (Den Haag 1967) 27-29.

In interviews komt naar voren dat Marokkanen het een groot probleem vonden dat ze de Nederlandse taal zo slecht beheersten. Ook het Limburgse dialect was voor hen moeilijk te volgen. De eerste Marokkanen volgden de verplichte taallessen vaak redelijk consequent, maar in de loop der jaren werd de animo minder. Voor de Marokkanen en voor de mijnbedrijven werd het steeds duidelijker dat ze maar tijdelijk in de Limburgse samenleving 'te gast' waren. Op dat moment gingen de meeste Marokkanen er nog van uit dat ze na de mijnsluitingen weer terug naar Marokko zouden gaan of op zoek moesten naar werk elders. Door het taalprobleem was het niet gemakkelijk om met Limburgers in contact te komen, zo vertelde een Marokkaan in een interview: 'Nee, dat was moeilijk, door de taal. Dat zij jou niet verstaan, als jij met iemand zit aan een tafel. Dan weet je niet wat hij zegt, dan zit jij daar gewoon als... een steen. Meer zeg jij niet. Je gaat voor de gezelligheid, voor een praatje en dan heb je niks'.⁶¹

De terughoudendheid werd gedeeltelijk ook bepaald door de culturele achtergrond van de Marokkanen. De meeste Marokkaanse mijnwerkers kwamen uit de dorpjes in het zuiden van Marokko en in mindere mate uit het noorden. In Marokkaanse Berberdorpen bestonden geen voetbalverenigingen of discotheken. De mannen brachten er hun vrije tijd op een andere manier door. Zo gauw er geen werk meer te doen was, kwamen de mannelijke dorpsgenoten bij elkaar om gezellig wat thee te drinken en nieuwtjes door te nemen.⁶² Voor deze Marokkanen was het belangrijk dat ze met dorps- of streekgenoten konden optrekken. Berbers uit het zuiden van Marokko waren in een aantal opzichten anders dan de Berbers uit de Rif. Ze hadden andere opvattingen over bepaalde dingen en bovendien spraken ze niet dezelfde taal. De verschillen tussen deze Berbergroepen zorgden ervoor dat iedere Marokkaan zijn eigen groep opzocht.⁶³

Hun geloof en hun traditionele kijk op onder andere het gedrag van vrouwen maakten dat veel Marokkanen zich in een Limburgs dorp of een Limburgse stad niet altijd even prettig voelden. Ook de Limburgers moesten wennen aan deze mensen uit een ander continent. Dat neemt niet weg dat er in de jaren zestig en zeventig onder de Marokkanen in Limburg wel initiatieven zijn geweest om elkaar te leren kennen. Zo organiseerde de Limburgse Immigratie Stichting (LIS) in het najaar van 1964 een 'ongedwongen samenzijn' tussen de bevolking van Neeritter en de 150 Marokkanen die er in een contractpension kwamen wonen. Van tevoren waren er voor de bevolking van Neeritter al enkele praatavonden geweest, waar over de cultuur, zeden en gewoonten van de Marokkanen was gesproken. Zowel Neeritter als de Marokkanen vonden de gezamenlijke avond zeer geslaagd.⁶⁴ Een enkele keer werd er wel eens iets door een plaatselijke vereniging georganiseerd. Zo organiseerde een Limburgse fanfare, overigens ook weer met behulp van de LIS, een muziekavond waarvoor, naast de Limburgse bevolking, ook de buitenlandse werknemers in de streek waren uitgenodigd.

⁶¹ Van den Nieuwenhof, *Maroc*, 264.

⁶² Rogmans, *In het goede kosthuis*, 44.

⁶³ Ph. van der Meer, *Omggaan met Marokkanen. Regels/omgangsvormen/het psychosociale gesprek* (Deventer 1984) 79-80.

⁶⁴ 'Kennismaking van 150 Marokkanen met de bevolking van Neeritter', *De Mijnwerker* 16 (1964) 5.

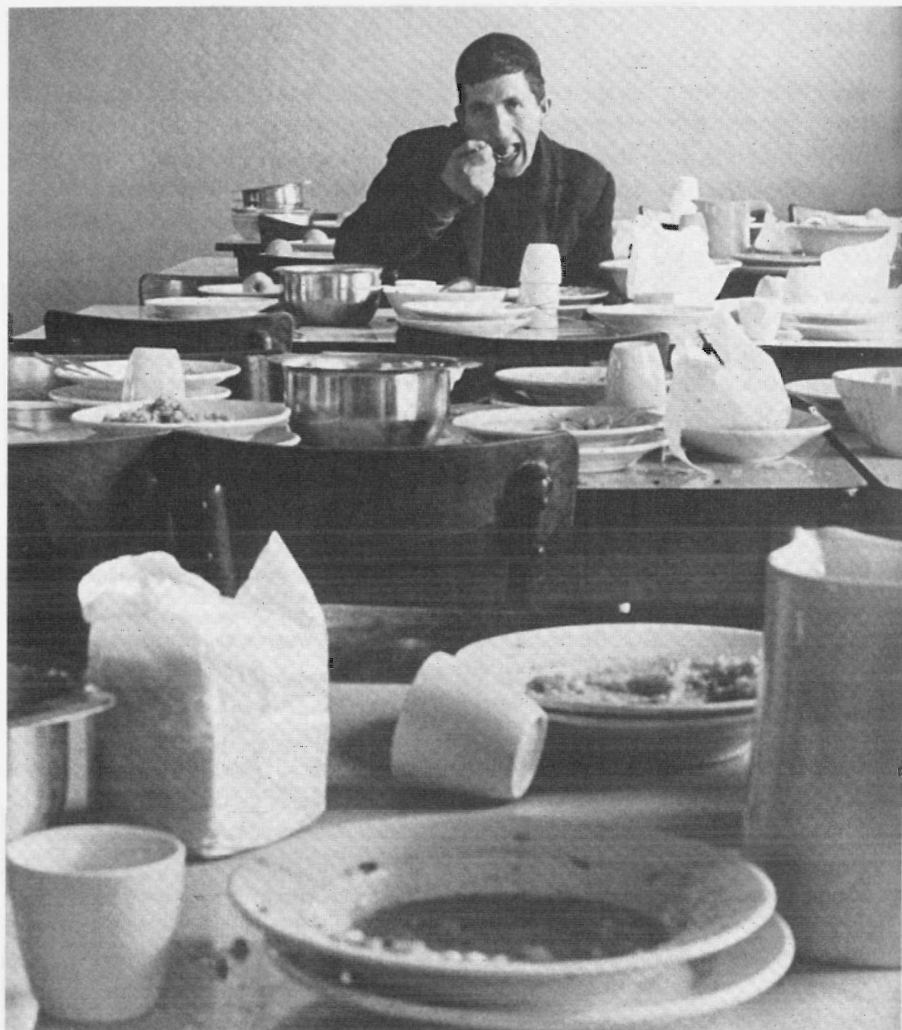
Conclusie

De Marokkanen die in de periode 1963-1976 in de Nederlandse mijnen terecht kwamen kenden een heel verschillend arbeids- en migratiepatroon. Sommigen werkten slechts enkele maanden in een mijn om er dan plotseling vandoor te gaan, maar onder hen waren er ook die na verloop van tijd weer terugkeerden. Bij de Oranje Nassau I bijvoorbeeld waren 53 van de in totaal 682 Marokkanen na een eerste termijn weer teruggekeerd naar hun oude werkgever. In diezelfde mijn hielden slechts 97 Marokkanen het langer dan zeven jaar uit. Er was dus geen vast arbeidspatroon. Het verloop onder de Marokkaanse mijnwerkers was echter in de jaren zestig hoger dan in de jaren zeventig. De groep Marokkanen die in de jaren zestig in dienst werd genomen, functioneerde als een soort buffer in de arbeidsmarkt. Toen die ten tijde van de kolencrisis in 1966-1967 volledig instortte, werden de contracten van de meeste in de jaren daarvoor aangenomen Marokkanen niet meer verlengd. Zij keerden grotendeels terug naar Marokko. De tweede groep die in 1970 en 1971 werd geworven uit de Noord-Franse mijnen en rechtstreeks uit Marokko, werd ingezet om het arbeidsverloop van jongere mijnwerkers op te vangen en de mijnsluitingen soepel te laten verlopen.

Uit het onderzoek naar de herkomst bleek dat de Marokkanen die zich spontaan bij de Oranje Nassau I hadden aangemeld voor meer dan de helft uit het noorden van Marokko kwamen. Van de geworven Marokkanen daarentegen kwam 85 tot 90 procent uit het zuiden. Dit is opvallend omdat landelijk gezien tweederde van de Marokkaanse migranten uit de Rif, dus uit het noorden, kwam. De belangrijkste oorzaak hiervan was dat de wervingsbureaus van de Nederlandse overheid vooral in Noord-Marokko waren gevestigd. De wervingsbureaus van de mijnen waren juist in het zuiden van het land gesitueerd.

Na de mijnsluitingen vond een deel van de Marokkanen op eigen gelegenheid ander werk in Nederland; anderen keerden terug naar Marokko. Het merendeel werd echter, al dan niet omgeschoold, in een ander Limburgs of Nederlands bedrijf geplaatst. Veel van de Limburgse bedrijven waar deze Marokkanen terecht kwamen gingen vanwege de economische problemen in de jaren zeventig kopje onder. Voor de Marokkaanse oud-mijnwerkers was in het westen van het land echter ook nog wel werk te vinden, bijvoorbeeld in de Rotterdamse haven. Uiteindelijk zijn er van de enkele duizenden Marokkaanse mijnwerkers naar schatting maar 200 à 300 in Limburg achtergebleven.

De Marokkanen woonden in de jaren zestig en zeventig verspreid over Oostelijk Zuid-Limburg in verschillende gezellenhuizen. Die lagen meestal buiten de kern van het dorp en hadden alle noodzakelijke faciliteiten. Daardoor, maar zeker ook door de taalproblemen, was de communicatie tussen de plaatselijke bevolking en de Marokkaanse mijnwerkers vrij beperkt. Daarnaast waren ook de cultuurverschillen redelijk groot. Omdat de Marokkaanse mijnwerkers maar gedurende een korte periode deel uitmaakten van de Limburgse samenleving hebben Marokkanen en Limburgers maar weinig tijd gehad om

Bewoner van een gezellenhuis alleen aan de maaltijd. Uit: In het goede kosthuis, uitgave van de Stichting Huisvesting Alleenstaanden 1965.

aan elkaar te kunnen wennen. Toch moet er op worden gewezen dat juist deze buitenlandse mijnwerkers voor veel autochtoon mijnpersoneel van grote waarde zijn geweest. Zij hebben er mede voor gezorgd dat veel Limburgse mijnwerkers hun pensioengerechtigde of overbruggingsleeftijd hebben gehaald. Door hun gevorderde leeftijd waren deze mensen moeilijk elders plaatsbaar en jongeren uit Limburg hadden zich met het oog op de sluitingen uit de mijnen teruggetrokken. Zij werkten liever in een beroep met meer toekomstperspectief.

Bijlage

Tabel 1: Aantal Marokkanen in dienst van de Limburgse mijnbedrijven per 31 december

	S.M.	O.N.	L.V.	D.M.	W.S.	totaal	Totaal Buiten- landers
1963	-	157	94	-	-	251	4495
1964	712	470	176	-	-	1358	5654
1965	798	579	224	-	6	1607	5818
1966	631	608	157	-	29	1425	4896
1967	448	333	104	-	48	933	3582
1968	338	291	91	-	44	764	2947
1969	250	310	72	-	104	736	2539
1970	502	596	177	-	-	1275	2776
1971	467	575	153	-	-	1195	2464
1972	288	454	143	-	-	885	1972
1973	-	-	-	-	-	486	1307
1974	-	-	-	-	-	885	1975

Bron: Verslag van de gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg aan de Mijnindustrieraad betreffende de economische gang van zaken in het jaar [1963-1974]. SHCL, archief GSL IV A 1.3 en 1.5.

Tabel 2: Herkomst van de Marokkanen in dienst bij de Oranje Nassau I

	In dienst Genomen	Afkomstig uit			overige of onbekend
		Marokko	Frankrijk/België	Nederland	
1963	26	11	14	1	-
1964	96	51	37	3	5
1965	134	63	22	41	8
1966	123	46	14	53	10
1967	15	5	-	10	-
1968	2	-	-	2	-
1969	26	-	8	18	-
1970	200	87	95	18	-
1971	49	39	2	3	5
1972	11	9	2	-	-

Bron: personeelskaarten Oranje Nassau I.

Afkortingen: Staatsmijnen (S.M.), Oranje Nassaumijnen (O.N.), Laura & Vereniging (L.V.), Domaniale Mijn (D.M.), Willem-Sophia (W.S.).

Tabel 3: Aantal Marokkanen in dienst/uit dienst bij de Oranje Nassau I

jaar	in dienst	uit dienst	in dienst	uit dienst	in dienst	uit dienst	saldo	in dienst per 31 dec.
1963	26	7	5	-	-	-	24	-
1964	96	12	3	-	-	-	87	111
1965	134	41	4	-	-	-	97	208
1966	123	67	16	3	-	-	69	277
1967	15	108	6	5	1	1	-92	185
1968	2	16	8	5	2	-	-9	176
1969	26	17	9	3	-	-	15	191
1970	200	29	3	6	2	-	170	361
1971	49	51	-	5	1	-	-6	355
1972	11	23	-	3	-	1	-16	339
1973	-	68	-	5	-	2	-75	264
1974	-	114	-	9	-	1	-124	140
1975	-	125	-	9	-	1	-135	5
1976	-	4	-	1	-	-	-5	0
Totaal	656							2612

Bron: personeelskaarten Oranje Nassau I.